

**СПЕЦІАЛЬНА ТЕМА НОМЕРА:
«СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ КОРУПЦІЇ»**

DOI: 10.26565/2220-8089-2020-38-01
УДК 327.7/327.5

Шаповаленко Марина Володимирівна

професор, д. політ.н.,
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022,
m.shapovalenko@karazin.ua,
<https://orcid.org/0000-0002-9128-8008>

«ПОЛІТИЧНИЙ КОМПРАДОР» ЯК ФЕНОМЕН У ПРОЦЕСІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Аналізуються основні чинники феномена компрадорства як актора глобалізації. Глобальна ліберальна демократія, яка формувалася протягом другої половини ХХ ст., на часі трансформується. На геополітичний простір виходять нові актори. Геополітичний порядок в перші десятиліття ХХІ с. зіштовхується з викликами як минулого століття, так і нового. Виокремлюються питання нового порядку денного та чинники нових викликів; вказуються перспективи подолання геополітичної турбулентності. Акцентується увага посиленні інтенсивності викликів ХХ ст. поряд із появою нових у другому десятилітті ХХІ ст. Серед нових викликів – пандемія Covid-19 та, відповідно, глобальний карантин, які призвели до зростання соціальної напруги у суспільствах різних регіонів світу, поставили під питання спроможність державних структур забезпечити національну безпеку та здоров'я своїх громадян, що в цілому може мати несподівані наслідки, як для окремих регіонів та держав, так і світу в цілому. Завдяки закриттю державних кордонів, згортанню транспортних зв'язків між континентами та країнами, між внутрішньонаціональними регіонами утворилася нетипова для глобалізованого світу ситуація, знайома нам з історичного минулого, а саме – відтворення світу роздробленого феодалізму, де працюють інші механізми соціальної і політичної взаємодії.

Вказується, що з точки зору світ-системного аналізу, невелика кількість з них належить до капіталістичного центру, тобто до ядра, де формується глобальний порядок денний і засоби захисту національної безпеки. Але переважна кількість країн і держав знаходяться в групах периферії та напівпериферії. Явище, що стало результатом колоніальної політики за часів народження капіталізму, зберігається дотепер, але в інших формах, зберігаючи свої функції. Водночас зберігається необхідність підтримки неоколоніальних порядків, і тому залишається політична зацікавленість у формуванні таких груп в країнах третього світу (периферії).

Ключові слова: світ системний аналіз, колоніалізм, компрадор, глобалізація, актор глобалізації, політичний компрадор

Шаповаленко Марина Владимировна

профессор, д. полит.н.,
Харьковский национальный
университет имени В.Н. Каразина,
площадь Свободы, 4, Харьков, 61022,
m.shapovalenko@karazin.ua,
<https://orcid.org/0000-0002-9128-8008>

«ПОЛИТИЧЕСКИЙ КОМПРАДОР» КАК ФЕНОМЕН В ПРОЦЕССЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Анализируются основные факторы феномена компрадорства как актора глобализации. Глобальная либеральная демократия, которая формировалась в течение второй половины XX в., ныне трансформируется. На геополитическое пространство выходят новые акторы. Геополитический порядок в первые десятилетия XX с. сталкивается с вызовами как прошлого века, так и нового. Выделяются вопросы новой повестки дня и факторы новых вызовов; показываются перспективы преодоления геополитической турбулентности. Акцентируется внимание на усилении интенсивности вызовов XX в. наряду с появлением новых во втором десятилетии XXI в. Среди этих вызовов – пандемия Covid-19 и, соответственно, глобальный карантин, которые привели к росту социальной напряженности в обществах разных регионов мира, поставили под вопрос способность государственных структур обеспечить национальную безопасность и здоровье своих граждан что в целом может иметь неожиданные последствия, как для отдельных регионов и стран, так и мира в целом. Благодаря закрытию государственных границ, сворачиванию транспортных связей между континентами и странами, между внутренними национальными регионами создалась нетипичная для глобализованного мира ситуация, знакомая нам из исторического прошлого, а именно воссоздание мира раздробленного феодализма, где работают другие механизмы социального и политического взаимодействия.

Указывается, что с точки зрения мир-системного анализа, небольшое количество из них принадлежит к капиталистическому центру, то есть к ядру, где формируется глобальная повестка дня и средства защиты национальной безопасности. Но подавляющее большинство стран и государств находятся в группах периферии и полупериферии. Явление, которое стало результатом колониальной политики зарождающегося капитализма, сохраняется до сих пор, но в других формах, сохраняя свои функции,. Одновременно сохраняется необходимость поддержки неоколониальных порядков и потому сохраняется политическая заинтересованность в формировании таких групп в странах третьего мира (периферии).

Ключевые слова: світ системний аналіз, колоніалізм, компрадор, глобалізація, актор глобалізації, політичний компрадор

Maryna Shapovalenko

Professor, Dr.Sc. in Political Science,
V.N. Karazin Kharkiv National University, 4,
Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,
m.shapovalenko@karazin.ua,
<https://orcid.org/0000-0002-9128-8008>

«POLITICAL COMPRADOR» AS A PHENOMENON IN THE PROCESS OF GLOBALIZATION

The main factors of the comprador phenomenon as an actor of globalization are analyzed. The global liberal democracy that took shape during the second half of the 20th century is now being transformed. New actors are entering on the geopolitical space. Geopolitical order in the first decades of the XX s. faces the challenges of both the past century and the new. The issues of the new

agenda and factors of new challenges are highlighted; shows the prospects for overcoming geopolitical turbulence. Attention is focused on the intensification of the challenges of the 20th century, along with the emergence of new ones in the second decade of the twenty-first century. Among these challenges - the Covid-19 pandemic and, accordingly, the global quarantine, which led to an increase in social tension in societies of different regions of the world, put on question the ability of state structures to ensure national security and the health of their citizens, which in general can have unexpected consequences, both for individual regions and countries, and the world as a whole. Due to the closure of state borders, the curtailment of transport links between continents and countries, between the internal national regions, a situation that is atypical for a globalized world has been created, which is familiar to us from the historical past, namely, the recreation of the world of fragmented feudalism, where other mechanisms of social and political interaction operate.

It is indicated that from the point of view of the world-systems analysis, a small number of them belong to the capitalist center, that is, to the core, where the global agenda and the methods of protecting national security are formed. But the overwhelming majority of countries and states are in the periphery and semi-periphery groups. The phenomenon, which was the result of the colonial policy of nascent capitalism, persists to this day, but in other forms, retaining its functions. At the same time, the need to support the neo-colonial order remains, and therefore there is still a political interest in the formation of such groups in the third world (periphery) countries.

Key words: world-system analyses, colonialism, comprador, globalization, actor of globalization, political comprador

Геополітичний порядок в перші десятиліття ХХІ с. зіштовхується з викликами як минулого століття, так і нового, які за своїм характером та масштабами значно більші. Тому знову постає низка питань на порядку денному: які чинники нових викликів; перспективи подолання геополітичної турбулентності; основні актори, які можуть забезпечити стабільність та безпеку та хто є актором глобалізації в різних регіонах світу. Виклики ХХ ст. набрали нової інтенсивності у другому десятилітті ХХІ ст. разом із новими викликами – пандемія Covid-19 та глобальний карантин, які призвели до зростання соціальної напруги у суспільствах різних регіонів світу, поставили питання про спроможність державних структур забезпечувати національну безпеку та охорону здоров'я своїх громадян, що в цілому може мати несподівані наслідки, як для окремих держав і регіонів, так і світу в цілому. Закриття державних кордонів, згорання транспортних зв'язків між країнами та континентами, між внутрішньонаціональними регіонами утворили незвичну для глобалізованого світу ситуацію, а саме – відтворення світу роздробленого феодалізму, де працюють інші механізми соціальної і політичної взаємодії.

Утім, сучасний світ є результатом геополітичного розвитку та глобальних зсувів останнього століття і тепер певною мірою являє собою конкурентну систему

наддержав, союзів держав, націй-держав та міжнародних організацій (ООН, ЄС, НАТО, СОТ, МВФ, Арабський світ, Азійський регіон), транснаціональних корпорацій (близько 500, половина з центрів яких знаходиться у США і так звана «глибинна держава») та світової фінансово-промислової еліти. Така світова модель загалом демонструє наявність багатьох протиріч, що діють у сфері глобального соціального – інтеграцію і диференціацію економічних, політичних, культурних та інших сил людства, які уможливають його розвиток. Формою інтеграційних проявів сьогодні є процес глобалізації, що триває, за різними оцінками, декілька століть зі зміною масштабів, акторів, засобів і механізмів розвитку експансії і взаємодії.

Глобалізаційні виклики ХХ століття і їхні наслідки – мультиполяризація світоустрою, «демократизація» світового політичного простору, транснаціональні загрози (міжнародний тероризм, техногенні, міграційні проблеми), вразливість соціально-політичних систем (як національних, так і глобальної) – деформують систему міжнародних відносин у напрямі особливої світ-системи глобалізму, в якій за економічною і політичною ознаками відбувалося становлення лише двох полюсів (незважаючи на руйнування біполярного світу понад тридцять років тому) – домінуючих і залежних країн, що фактично перетворилося в новий різновид економічної і політичної колонізації. Втім

виклики ХХ ст. набули нової інтенсивності у ХХІ столітті і до них приєднався новий виклик – пандемія Covid-19 та глобальний карантин. Це зрештою призвело до зростання соціальної напруги у суспільствах різних регіонів світу, поставили під сумнів спроможність державних структур забезпечувати національну безпеку та систему охорони здоров'я. Через закриття державних кордонів, згортання транспортних зв'язків між країнами та континентами, між внутрішньо-національними регіонами склалася нетипова для глобалізованого світу ситуація, властива для світу роздробленого феодалізму, де працюють інші механізми соціальної і політичної взаємодії. А деякі країни перетворилися у держави роздробленого феодалізму, Україна зокрема (Чому західні моделі розвитку в Україні сьогодні не працюють 2020). Збільшується кількість гібридних держав, у яких елементи демократії перемішані з рисами авторитарного правління. Але водночас «демократизація відбувається в регіональних хвилях: країна частіше переходить до демократії чи не демократії коли такий самий перехід нещодавно відбувся в інших країнах» (Acemoglu, Naidu, Restrepo, Robinson 2019 : 96). На глобальному рівні зростає клановий капіталізм з корупційними труднощами укупі з терористичними погрозами, що спричинює падіння рівня життя переважної частини населення разом із посиленням авторитаризму правлячих еліт. Використовуючи цифрові інструменти транснаціональних репресій, авторитарні режими можуть втручатися в повсякденне життя активістів і обмежувати свободу. «Залежно від місця, яке посідають ті чи інші держави, вони мають різні за потужністю ресурси для захисту своїх інтересів і збереження своєї ніші у системі міжнародних відносин» (Marcus 2020). З точки зору світ-системного аналізу, невелика кількість з них належить до капіталістичного центру, тобто до ядра, де формується глобальний порядок денний і засоби захисту національної безпеки. Але переважна кількість країн і держав знаходяться в групах периферії та напівпериферії. Явище, що стало результатом колоніальної політики за часів народження капіталізму, зберігається і дотепер, але в інших формах, зберігаючи свої функції, водночас зберігається необхідність підтримки наоколоніальних порядків і тому є політична зацікавленість у формуванні таких груп в країнах третього світу (з точки зору світ-системного аналізу, периферії).

Уже в період класичного колоніалізму Великобританія проводила свідому ідеологічну і освітню політику, пов'язану з пошуком і вихованням компрадорської інтелігенції з нащадків індійських князів і духовенства. На думку радника генерал-губернатора, Томаса Бабингтона Макколей, «вони повинні були стати посередниками між нами і тими мільйонами, якими ми правимо. Англофікація індійців і залучення їх до західної думки повинне було привести до створення класу індійців по крові і кольору шкіри, але англійців за смаками, судженнями, устоями і інтелектом» (Narayan 2017). Перебуваючи на посаді радника генерал-губернатора Макколей зробив великий внесок у поширення британської системи освіти не лише в Індії, а й в інших британських колоніях. Виступаючи на національному семінарі на тему «Деколонізація англійської освіти» в 2001 році, професор Капіл Капур з університету Джавахарлала Неру підкреслив, що загальноосвітня англомова освіта в Індії сьогодні має тенденцію «маргілізувати успадковане навчання» і витіснити науковців з традиційних індійських форм мислення, спонукаючи в них «дух самоприпущення». Багато індійських націоналістів критикували маколізм, стверджуючи, що він викорчував індійські традиції у таких секторах, як фінанси, і замінив їх іноземною системою, яка була абсолютно непридатною для Індії. Крім того, вони стверджують, що маколізм призвів до того, що іноземні системи мислення стали і залишаються дотепер пріоритетними в індійських системах мислення, зокрема в індуїстських (Narayan 2017).

Слід зазначити, що головними акторами проведення колоніальної політики в самих колоніях була місцева еліта, яка отримала назву «компрадори», а явище «компрадорство». З середини ХХ ст. після завершення Другої світової війни зростає увага науковців до різноманітних радикальних націоналістичних течій, які виявили спротив частково іноземним корпораціям і частково вітчизняним компрадорським капіталістам. Термін «компрадор» походить від португальського *comprador* – покупець та від латинського *comparare* – купувати. Місцевий торговець, підприємець, був посередником між іноземним капіталом і національним ринком країни. Йому потрібні були ринки збуту товарів, нові інвестиції в економіку. Фактично ця група виступала агентом глобального капіталізму в країнах Азії (Китай, Індія), Африки та в інших регіонах

світу (Chua 2020 : 1) Компрадори відігравали важливу роль в економіці Південного Китаю, саме вони купували і продавали сировину для іноземних корпорацій, працювали в іноземних банках.

У колоніальних країнах створювалися умови для формування компраторської еліти, не лише економічної, а і політичної. Головними ознаками її діяльності було і є забезпечення інтересів не своєї держави і народу, а інтересів зовнішніх сил (держав, ТНК). Яскравим прикладом компраторства, що почало розвиватися у XVI-XVII ст., була Британська Ост-Індійська компанія, що забезпечувала європейський ринок якісними товарами з країн Ост-Індії та Китаю (1600 – 1858 рр.). Саме за часів активної діяльності цієї компанії Керівництво цією компанією активно вело торгівлю не лише з Лондона, а й у тісному контакті з представниками місцевої еліти формально незалежних князівств та суверенних держав у межах «субсидіарних» договорів. Компрадори були частиною місцевої еліти, яка була посередником між іноземним капіталом та національним ринком, з одного боку, а з іншого – забезпечувала проникнення на внутрішній ринок іноземного капіталу, створювала механізми для закріплення іноземних корпорацій на національному внутрішньому ринку, не чинила перепон вивезенню цінної сировини зі своєї країни. Як правило, саме вона виступала рушійною силою модернізації національної держави у різноманітних аспектах, і глобалізації. Як підкреслює З.Бауман, вона була більш космополітичною і більшою мірою пов'язана із західною культурою, її цінностями та звичаями (Бауман 2003: 24). У зв'язку з експансіоністським характером зовнішньої політики носії західних цінностей, тобто колонізатори, мали мілітарну свідомість. Військові як соціальна група, служіння в армії, як інституту суспільства, мали почесний характер, тому представники королівських родин вважали престижним вибір цієї професії. Представники компраторства, компраторської інтелігенції зокрема, сприймали служіння в армії по-іншому, тому що це фактично означало, в першу чергу, захист неокolonіального порядку у своїй вітчизні. Але відповідну свідомість формували за допомогою освіти та виховання місіонери з метрополій, різноманітні релігійні та просвітницькі організації, саме вони йшли в другій хвилі колонізаторів.

Водночас відбуваються процеси піднесення країн Сходу (Індія та Китай) і вже введені цієї групи підвищуватися суперництво, і

різноманітні місіонерські організації будуть розповсюджувати цінності своїх культур (Рахман 2018: 89).

На сучасному етапі завдяки неокolonіальній політиці вирішуються ключові питання для інтересів США і країн ЄС через формування корумпованої прозахідної еліти (на рівні політики, адміністрування), шляхом військових заколотів (режим Піночета в Чилі, повалення режиму М.Каддафі в Лівії), політичні та державні перевороти, різноманітні кольорові революції на пострадянському просторі (Грузія, Киргизія, Єгипет, Україна, країни «арабської весни»), а також через політичну корупцію апарату державного управління. Навіть незважаючи на певні проблеми у самому ядрі країн (Асемглу, Робінсон 2019: 326). Слід зазначити, що корупція має не девіантний характер, а системоутворювальний чинник державного управління. Окрім того, існує інтелектуальне компраторство (ядром якого є інтелігенція, працівники різних рівнів освіти, культури і т.д.). До цієї групи компраторів на пострадянському просторі можна віднести досить широке коло представників інтелектуального труду. Через різного роду некомерційні організації, «гуманітарні місії» і благодійні фонди суб'єкти неокolonіальної політики намагаються впливати на освітню політику в державах периферії і напівпериферії. Оскільки компрадори є частиною суспільства, у своїх діях вони створюють підклас «мережових працівників», добробут яких залежить від Заходу, прозахідних сил, тих, хто знаходить компраторну систему економіки для себе привабливою. Тим паче, що існує доларова економіка і компраторський капітал. Певна частина компраторів, накопичуючи початковий капітал, вкладала його у розвиток виробництва, таким чином, відбулася еволюція компраторів до рівня національної буржуазії. На жаль, цей процес може тривати роками, в той час як національне виробництво країни може просто зникнути. Тому еволюцію компратора в цьому напрямку можна спостерігати лише в тих країнах, в яких його промислова та наукова економіка підтримувалась державою, наприклад, Південна Корея, Сінгапур, Тайвань тощо. Крім того, певна частина компраторів ставала ініціатором різного роду «кольорових революцій». Після цього держава, як правило, втрачає суверенітет, а національна економіка опиняється на межі краху і стає легкою жертвою західних компаній.

Однією з характерним рис політичного сьогодення є тенденція розвитку грома-

дянського суспільства за допомогою різноманітних НДО. Суттєвою і навіть знаковою особливістю сучасних українських НДО є їхня фінансова залежність від організацій-донорів. Діяльність багатьох українських НДО, в тому числі «мозкових центрів» була б неможливою без підтримки міжнародних донорів, зокрема: Friedrich Ebert Stiftung, Konrad Adenauer Foundation, делегації Європейської Комісії в Україні, Freedom House, USAID Agency, McArthur Foundation, Міжнародного Фонду «Відродження» (фонд Дж. Сороса), Фонду Євразія, Фонду Східна Європа, C.S. Mott Foundation, Know-How Fund, World Bank, Міжнародного Медіа Центру (ММЦ) – Інтерньюз, Counterpart International, BST Black Sea Trust, посольств США, Великої Британії, Нідерландів, Канади тощо. Безумовно, дослідження регіональних процесів, формування регіональних партій, поведінки виборців, створення прогностичних карт мають високий рівень і є вагомим внеском у розвиток вітчизняної науки. За деякими даними, починаючи з 1992 р., Фонд Євразія інвестував понад \$290 млн., наданих урядом США, та \$80 млн з інших джерел фінансування у понад 8400 грантів та проектів технічної допомоги у Вірменії, Азербайджані, Білорусі, Грузії, Казахстані, Киргизстані, Молдові, Росії, Таджикистані, Туркменістані, Україні та Узбекистані. Підтримка Фонду Євразія в Україні оціночно досягала \$ 10-12 млн. щорічно. В той же час сукупна підтримка власного «третього сектора» від українських меценатів і держави була на 2-3 порядки меншою.

Певним наслідком такої співпраці є формування і домінування ідеології прагматичного консьюмеризму над духовними цінностями. Середня школа, як і початкова, формує первинний соціальний капітал (Городнюк 2020). Отже, фактично через систему освіти, а тепер і радикальну її реформу держава переорієнтовує виховання певних вікових груп і за місцем проживання. Фактично відбувається процес переформування політичного компрадорства в країнах периферії, і політичні компрадори продовжують виконувати функції ретрансляції глобальних проектів ключових геополітичних акторів.

ЛІТЕРАТУРА

“Чому західні моделі розвитку в Україні сьогодні не працюють і які моделі потрібні”, 2020. *Дзеркало тижня*. 11.06.

Acemoglu, D., Naidu, S., Restrepo P., Robinson, J. 2019. “Democracy Does Cause Growth”, *Journal of Political Economy* 127(1): 49-100.

Marcus, M. 2020. *Special Raport. The Digital Transnational Repression Toolkit, and Its Silencing Effects*. URL: <https://freedomhouse.org/report/special-report/2020/digital-transnational-repression-toolkit-and-its-silencing-effects>

Narayan R., H. L. 2017. “A Brief Study on Indian Education Policy and Planning”, *Pune Research. An International Journal in English* 3(3): 1-6. URL: <http://puneresearch.com/media/data/issues/590a1b83dea04.pdf>

Chua, L. 2020. “Imperial negotiations: introducing comprador networks and comparative modernities”, *Architectural histories* 8(1) 17: 1-7.

Бауман, З. 2003. *Глобалізація. Послествля для человека и общества*. М.: Весь мир.

Рахман, Г. 2018. *Истернизация. Подъем Азии и спад Америки от Абама до Трампа*. Дніпро: Баланс Бизнес Букс.

Аджемоглу, Д., Робінсон, Дж. 2020. *Вузкий коридор. Держави, суспільства і доля свободи*. К.: Наш формат.

Городнюк, О. 2020. *Проект “Интеллект Украины”: прогрес чи закріплення нерівності в освіті?* URL: <https://commons.com.ua/uk/proyekt-intelekt-ukrayini-progres-abo-zakriplennya-nerivnosti-v-osviti>

REFERENCES

“Why Western models of development in Ukraine do not work today and what models are needed”, 2020. *ZN,UA*. 11.06. (in Ukrainian).

Acemoglu D., Naidu S., Restrepo P., Robinson J. 2019. “Democracy Does Cause Growth”, *Journal of Political Economy* 127(1): 46-100.

Marcus, M. 2020. *Special Raport. The Digital Transnational Repression Toolkit, and Its Silencing Effects*. URL: <https://freedomhouse.org/report/special-report/2020/digital-transnational-repression-toolkit-and-its-silencing-effects>

Narayan R., H. L. 2017. “A Brief Study on Indian Education Policy and Planning”, *Pune Research. An International Journal in English* 3(3): 1-6. URL: <http://puneresearch.com/media/data/issues/590a1b83dea04.pdf589.html>.

Chua L. “Imperial negotiations: introducing comprador networks and comparative modernities”, *Architectural histories* 8(1) 17: 1-7.

Rachman, G. 2019. *Easternization: Asia's Rise and America's Decline From Obama to Trump and Beyond*. Dnipro: Balans Biznes Buks (in Russian).

Bauman Z. 2003. *Globalization: The Human Consequences*. M.: Ves' mir (in Russian).

Acemoglu, D., Robinson, J. 2020. *The narrow corridor. States, societies, and the fate of liberty*. Kyiv: Nash format (in Ukrainian).

Gorodnyuk O. *Intellect of Ukraine project: progress or consolidation of inequality in education?* URL: <https://commons.com.ua/uk/proyekt-intelekt-ukrayini-progres-abo-zakriplennya-nerivnosti-v-osviti> (in Ukrainian).